

УДК 159.938.3:378

ЖИТТЄВІ СТРАТЕГІЇ ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ ТА ЧИННИКИ ВИБОРУ І ПОБУДОВИ ПРОЕКТУ ЖИТТЯ

Кабиш-Рибалка А.В., аспірант
кафедри загальної психології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті наводиться аналіз проблеми життєвих стратегій обдарованої особистості та чинників вибору стратегій проектування життєвого шляху. Розкриті основні аспекти проблеми вибору життєвої стратегії та етапи становлення стратегії як творчого засобу проектування життєвого шляху обдарованою особистістю. Розглянуто п'ять основних видів стратегій згідно з теорією В. Моляко про творчу конструктологію. Це стратегії аналогізування, стратегії комбінування, реконструктивні стратегії, універсальні стратегії і стратегії спонтанних спроб і помилок в процесі становлення життєвого шляху.

Ключові слова: *особистість, життєвий шлях, проектування життєвого шляху, життєва стратегія, вибір життєвої стратегії, ціннісні орієнтації, смисло-життєві орієнтації, творчий потенціал, інтелектуальна обдарованість.*

В статье представлен анализ проблемы жизненных стратегий одаренной личности и факторов выбора стратегий проектирования жизненного пути. Раскрыты основные аспекты проблемы выбора жизненной стратегии и этапы становления стратегии как творческого способа проектирования жизненного пути одаренной личностью. Рассмотрены пять основных видов стратегий согласно с теорией В. Моляко про творческую конструктологию. Это стратегии аналогизирования, стратегии комбинирования, реконструкции, универсальные стратегии и стратегии спонтанных проб и ошибок в процессе становления жизненного пути.

Ключевые слова: *личность, жизненный путь, проектирование жизненного пути, жизненная стратегия, выбор жизненной стратегии, ценностные ориентации, смысло-жизненные ориентации, творческий потенциал, интеллектуальная одаренность.*

Kabysh-Rybalka A.V. LIFE STRATEGIES AND FACTORS OF CHOICE AND PROJECTING OF THE LIFE PATH OF GIFTED PERSONALITY

The article presents an analysis of the problems of life strategies factors and choice of life strategies project of gifted personality. The basic aspects of the choice of life strategies are described as a levels of development of strategies as the creative design of the life path of gifted personality. We consider five main types of strategies, according to the approach to creative constructology of V. Molyako. There are described next life strategies: strategies of analogies, combining strategies, reconstructive strategies, universal strategies and strategies of random attempts and mistakes.

Key words: *personality, life path, project of life path, life strategy, choice of life strategy, value and life-sense orientations, potential creativity, intellectual giftedness.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства виникла потреба в актуалізації питання стратегії проектування життєвого шляху інтелектуально обдарованими молодими людьми, оскільки, переживаючи внутрішні і зовнішні життєві виклики, особистість, зокрема обдарована особистість, постає перед вибором такого способу побудови власного життя, за яким вона мала б змогу досягти власних особистих життєвих цілей. Проблема ролі вибору життєвої стратегії полягає не лише в окресленні того чи іншого бажаного способу розгортання життєвих подій, а і в усвідомленні власних особистісних чинників, що необхідні для реалізації тієї чи іншої життєвої стратегії, в оволодінні навичками відповідального підходу до життя, а також у створенні умов для розвитку власних якостей та здібностей, розкриття творчого потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною засадою підходу до особистості як до суб'єкта формування життєвих стратегій є положення психології життєвого шляху особистості. У цьому контексті вагомий внесок у розв'язання проблеми стратегій проектування життєвого шляху внесли такі дослідники, як, зокрема, К. Абульханова-Славська, А. Адлер, Б. Ананьєв, О. Асмолов, Ш. Бюлер, Л. Віготський, М. Гамезо, І. Кон, Д. Леонт'єв, К. Левін, Б. Ломов, А. Маслоу, Х. Томе, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм. Питанням життєздійснення, життєвого шляху та життєтворчості приділяли значну увагу українські вчені, зокрема Г. Балл, М. Борисhevський, Є. Головаха, І. Данилюк, О. Донченко, І. Єрмаков, О. Киричук, Г. Костюк, С. Максименко, К. Мілютіна, В. Моргун, В. Панок, Я. Пономарьов, В. Рибалка, В. Ро-

менець, В. Татенко, Т. Титаренко, О. Ткаченко.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення проблеми вибору життєвих стратегій та психологічних чинників цього вибору, таких як ціннісні, смисло-життєві орієнтації, актуалізація творчого потенціалу та інтелектуальна обдарованість особистості. Завданням було розробити структуру стратегій як творчих засобів, якими особистість керується під час проектування життєвого шляху, та їх представити.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проектування життєвого шляху є цілеспрямованою творчою діяльністю з розробки плану життя особистості, майбутніх подій, які створюються згідно з тими чи іншими смисло-життєвими орієнтаціями, цінностями та здатністю до актуалізації творчого потенціалу. Для інтелектуально обдарованої молоді важливим є знання цих чинників саме в момент становлення стратегій проектування свого життя в умовах сучасного соціального середовища та адаптації до його змін.

Творче стратегіальне проектування пов'язане з відкриттям для себе меж власної особистості, творчим осмисленням особистісних ресурсів, використанням власних та зумовлених соціумом можливостей. Розробка проблематики проектування життєвого шляху обдарованої особистості передбачає перш за все визначення сутності феномена життєвої стратегії.

Термін «життєва стратегія особистості» був запроваджений К. Абульхановою-Славською. Під ним вона розуміє принцип опори на власні сили, перетворення умов, ситуацій життя відповідно до цінностей особистості. Життєва стратегія – це своєрідна соціальна, культурна і психологічна проекція індивіда на своє власне майбутнє. Найважливішою передумовою формування життєвої стратегії є забезпеченість особистості комплексом психологічних ресурсів, у тому числі і перш за все адекватною системою потреб і цінностей, необхідних для побудови тих або інших альтернатив вибору. Життєва стратегія як індивідуальний спосіб конструювання і реалізації людиною життєвих цілей визначає ставлення людини до себе, до діяльності, до інших людей [1].

Життєві стратегії належать до особливого класу орієнтацій особистості. Їх виділяють за характером життєвої активності, що ініціюється ними. Це, як правило, надситуативні та інтеграційні (коли людина має здатність підніматися над рівнем конкретної життєвої ситуації і утримувати цілісне уявлення про ситуацію), довготривалі та перспективні орієнтації особистості. Окрім

стратегічного рівня, в системі орієнтування особистості присутній тактичний (оперативний) рівень уявлень ситуативними, частковими короткочасними орієнтаціями. Разом з перспективними орієнтаціями «від сьогодні до майбутнього» можливі ретроспективні орієнтації «від сьогодні до минулого» – спрямованість в минуле, переживання і пригадування минулого рефлексивної діяльності [6]. К. Абульханова-Славська розглядає основний принцип опори на власні сили, перетворення умов, ситуацій життя відповідно до цінностей особистості. Згідно з її думкою індивідуальність – це не тільки неповторність життя, яка зазвичай підкреслюється поняттям долі, як нібито незалежної від людини, вона ще полягає у здатності організувати її за власним задумом [1].

Наявність життєвої стратегії, яку обдаровані люди обирають в процесі проектування власного життєвого шляху, актуально розглядати, спираючись на теорію В. Мольяко, який визначає такі стратегії творчого конструювання, як аналогізування, реконструювання, комбінування, спонтанна та універсальна стратегії [8]. Ця стратегіальна теорія творчості доцільна при дослідженні питань саме життєтворчості, оскільки опора на досвід авторитетних людей, власний досвід і вміння свідомо використовувати ресурси своєї особистості в різні періоди дорослого самостійного життя може відрізнятися відповідно до тих чи інших психологічних особливостей.

Стратегія пошуку аналогів пов'язана з використанням уже відомої конструкції або її частини, окремої функції при створенні нової моделі. Стратегія пошуку аналогів передбачає широкий діапазон змін, починаючи від другорядних і закінчуючи досить істотними.

Стратегія комбінаторних дій має на увазі сполучне використання найрізноманітніших механізмів і їхніх функцій для побудови нової моделі. Комбінаторика пов'язана з різними перестановками, зменшенням і збільшенням значущості тих чи інших елементів, зміною розташування у часі і просторі лінії життя.

Стратегія реконструювання пов'язана з перебудовою, причому антагоністичного характеру, – це переконаструювання, або, ще точніше, конструювання навпаки. Йдеться про можливе заперечення вже наявної моделі і побудову протилежного проекту лінії життя.

Універсальна стратегія пов'язана з відносно рівномірним використанням аналогізування, комбінування і певною мірою реконструювання. Йдеться про варіант, коли

сполучення стратегій таке, що важко виділити перевагу однієї з них.

Стратегія випадкових підстановок. Бувають випадки, коли взагалі важко з'ясувати характер дій суб'єкта, коли немає домінуючої тенденції й пошук ведеться ніби наосліп, тобто без плану, або ж принаймні ні сам суб'єкт, ні сторонній спостерігач не може такі логічні зв'язки встановити. Здається, що пошук ведеться за випадковими орієнтирами. Наскільки він випадковий насправді, судити важко. Проте В. Моляко називає цю стратегію такого роду стратегією випадкових підстановок, або спонтанною стратегією [8, с. 27].

Життєва стратегія особистості характеризує не лише вибір вектору дій і вчинків, але й вимір глибини переживань особистістю того, що з нею відбувається. Особистість виступає у ролі головного регулятора реалізації стратегії, забезпечуючи її якісну своєрідність і визначаючи її динамічні особливості [3]. Виходячи з цього, усі життєві стратегії діляться на два загальні типи: активні і пасивні. Крім того, К. Абульханова-Славська виділяє дві форми активності: ініціативу і відповідальність. Їх співвідношення може бути оптимальним або неоптимальним. Активні стратегії можуть бути з переважанням ініціативи або з переважанням відповідальності [1]. Як оптимальну життєву стратегію К. Абульханова-Славська називає таку, за якої людина співвідносить свої можливості з життєвими завданнями, при цьому постійно розвиваючи свій потенціал. Людина встановлює відповідність своїх життєвих інтересів і умов життя на основі критеріїв, що обираються нею самою або отримуються ззовні [1].

Сучасні науковці здебільшого розглядають цінності як суб'єктивну реакцію особистості на зовнішні об'єкти. Індивідуальні цінності, на їхню думку, є інтеріоризацією цінностей соціуму [10]. Ціннісна орієнтація – це вибіркове ставлення до носія цінності, який може бути реальним предметом задоволення потреб окремої людини чи соціальної спільності. В ціннісній орієнтації акумулюється життєвий досвід людей. Наявність усталених ціннісних орієнтацій свідчить про зрілість людини як особистості. Проявляються вони в діяльності та поведінці людини. Вони є своєрідним індикатором ієрархії переваг, які людина надає матеріальним чи духовним цінностям у процесі своєї життєдіяльності. Ціннісна орієнтація, сформована на рівні переконань, адекватно проявляється в реальній поведінці й діяльності людини [10].

Ціннісні орієнтації визначають смисл життя людини. Своєрідною моделлю ста-

новлення ціннісної орієнтації особистості виступають її життєві плани, які є прерогативою індивідуальної свідомості.

Серед основних факторів, які впливають на становлення життєвої стратегії молоді, можна виділити цінність сім'ї, адже умови, в яких виховується молода людина, значною мірою визначають життєвий шлях особистості. Батьківська підтримка автономності, емоційна залученість і структурованість вимог ведуть до позитивного формування життєвої стратегії [2, с. 27].

Об'єктивні умови, які є первинними стосовно суб'єктивних планів, змушують людину будувати своє майбутнє з урахуванням реальних можливостей. Життєві стратегії є відображенням в індивідуальній свідомості тих суспільних відносин, специфіки соціального стану, особливостей мікросередовища та інших факторів, які обумовлюють ймовірність проектування реальної життєвої програми особистості, її життєвого шляху.

Ціннісні орієнтації людини можна описати як бажані цілі, що задають точку відліку при оцінюванні тих чи інших подій; найбільш загальні смислові утворення, які надають особистості певну цілісність; найбільш стійкі мотиваційні утворення, які співвідносні з життєдіяльністю в цілому і володіють високим ступенем стабільності; критерії вибору, за якими людина будує своє ставлення до світу, що оточує, самої себе [10].

Рушійною силою і джерелом становлення життєвої стратегії є творчий потенціал людини, який інтерпретується як категорійна форма її творчої активності. Динаміка і розвиток творчої активності – це діалектичний процес переходу потенційного та інтелектуального в актуальне функціонування творчої активності, своєрідного плану продуктивної діяльності, її програми на основі ретроспективного заглиблення у досвід та моделювання перспектив на майбутнє.

Творчий потенціал як динамічна структура особистості включає комплекс творчих задатків, що проявляються і розвиваються у творчій діяльності, а також комплекс психічних новоутворень особистості протягом її вікового дозрівання. Він базується на уявленні і фантазії, асоціативних зв'язках, багатстві інтуїтивних процесів, емоційній різноманітності й емпатійних почуттях, які здійснюються у процесі творчої діяльності. На думку С. Степанова, «творчий потенціал – це психоенергетична напруга, що виникає між устремліннями, можливостями та реальним життям людини. Він реалізується у рефлексивно-творчому зусиллі, тобто в зусиллі, спрямованому на досягнення ранише недосяжного, на реалізацію того, що

до даного моменту не було реалізоване, на устремління за межі самого себе. За допомогою творчого зусилля людина може здобути у своєму житті те, що їй не було дано від природи або в процесі виховання та освіти. Воно і визначає унікальність і життєву стратегію особистості» [11, с. 153].

Творчий потенціал, як і творча активність, має тенденцію до самовираження і здобуття досягнень відповідно до їх можливостей. Мотивація ж творчої особистості виявляється у тенденції до пошуку й ризику, заснованих на бажанні досягнути й перевірити свої творчі можливості.

Реалізація творчого потенціалу незмінно пов'язана з механізмом інтелектуальної обдарованості особистості. Він не є вродженим та не здобувається у процесі освіти, як знання, вміння, навички. Від вроджених психофізичних здібностей особистості творчий потенціал залежить лише певною мірою, але його актуальний стан залежить від цінностей самої особистості, від її внутрішніх зусиль та старань.

Під обдарованістю розуміється висока ймовірність розвитку й актуалізації життєво та професійно значущих творчих якостей особистості на найвищому рівні, досягнення успіху у волонтерській діяльності, проте передбачається створення сприятливих соціальних та психологічних умов для визначення, актуалізації властивого для особистості творчого потенціалу [9].

Поняття обдарованості охоплює широку область проявів, пов'язаних з легкістю встановлення і високою якістю міжособистісних відносин [9]. Це комплексне явище психіки людини, яке включає єдність інтелекту, творчості і мотивації, коли інтелектуальні здібності перевищують середній і високий рівні, творчість проявляється у новому і оригінальному підході до вирішення проблем і завдань, а стосовно мотивації це – єдність емоційно-вольових якостей: інтересу до певної діяльності і настирливість у досягненні мети.

Дослідження Д. Рензуллі визначило, що обдарованість є складною єдністю інтелекту і творчості, але подальші дослідження дали змогу включити в цю єдність і поняття комплексне, назване наполегливістю.

Реальна обдарованість, на відміну від потенційної, виявляється в справі, в результатах, тобто в продуктах або ідеях, і неодмінно пов'язана з особистими якостями людини, насамперед з мотивацією, яка виражається за допомогою емоційно-вольової сфери. Можна мати прекрасні ідеї, які так і залишаються проектами, можна хотіти щось зробити, багато про це говорити, але все залишиться або на рівні ідеї, або

ще гірше – переросте у нав'язливу форму. Лише у тому випадку, коли людина може реально втілити у життя свої ідеї – примножити талант, можна стверджувати, що особистість обдарована.

Цікаво, що люди, які в своїй професійній діяльності досягають високих результатів, ще в дитинстві значно відрізнялися від своїх ровесників за всіма параметрами розвитку, вони більше адаптовані емоційно й соціально, легко вчаться і засвоюють навчальний матеріал, досить швидко вирішують завдання, мають високий рівень концентрації уваги, абстрактного мислення, але водночас не здатні до конформізму і заучування шкільного матеріалу, схильні до незалежності. На думку Ф. Красюка, такі люди відзначаються високими соціальними ідеалами, виявляють творчість у навчальному процесі, винахідливі, спостережливі, в соціальних контактах гостро реагують на несправедливість, чутливі до настрою оточуючих, мають розвинене почуття гумору. В діяльності, яка відповідає їх обдарованості, такі люди досягають рівня, який відповідає їх часу, більш того, результати їх наукових досліджень бувають просто унікальними.

О. Кульчицька у своїй структурі обдарованості виділяє три основні підструктури [7]:

1) високої пізнавальної активності, яка базується на високому рівні сенсорних (увага, сприймання, пам'ять) та інтелектуальних (дивергентне і конвергентне мислення, критичність мислення, здатність до узагальнення і прогнозування);

2) творчої інтерпретації пізнавального досвіду (вміння порівнювати, співставляти, аналізувати, бачити нове, реконструювати раніше створене, оригінальний підхід до рішення проблем, варіативність у рішенні задач);

3) емоційної захопленості діяльністю (інтерес, енергетичність, висока харизма, впевненість в успіху і «відновлення» в разі неуспіху) [7].

Висновки з проведеного дослідження. Психологічні дослідження останніх десятиліть довели, що обдарованість як специфічне явище людської психіки можна визначити як певну передумову досягнення успіхів у будь-якій діяльності. Перспективи їх розвитку визначаються рівнем досягнень або потенційними можливостями в одній або декількох сферах, а саме інтелектуальній діяльності та академічних досягненнях (наукова спрямованість), творчості, винахідливості, спілкуванні та лідерстві, художній діяльності (музика, образотворче мистецтво), продуктивній діяльності (професійна), моториці (спорт).

Орієнтуючись на цінності і використовуючи актуалізацію творчого потенціалу, молода обдарована особистість визначається зі стратегіями проектування подальшого життєвого шляху. В іншому відношенні стратегії проектування життєвого шляху спонукають обдаровану людину до діяльності з метою подолання рамок свого наявного буття, шляхом вираження власних потенційних творчих можливостей, оскільки під впливом сукупності факторів формуються певні прагнення і відповідні установки. У цьому розумінні стратегії життєвого шляху не тільки орієнтують на об'єктивні обставини, але й певною мірою створюють їх.

В проектуванні збігається ідея бажаного результату та вірогідного, попереднього розгортання життєвих процесів і потенційних подій через імплементацію конкретних дій згідно з тими чи іншими ціннісними орієнтаціями. Ціннісні орієнтації особистості є фактором становлення стратегії проектування життєвого шляху, оскільки такі орієнтації можна визначити як вибір людиною певних матеріальних і духовних цінностей як об'єктів, що визначають її цілеспрямовану життєдіяльність, весь спосіб і стиль життя.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з проведенням аналізу проблеми поєднання ціннісних орієнтацій на самоцінність світу, на зобов'язання людини перед суспільством і самореалізацію, а також полягають в перспективі складання тренінгової програми для обдарованої молоді, орієнтованої на усвідомлення ролі життєвих стратегій, та побудови проекту життєвого

шляху згідно зі смисло-життєвими та ціннісними орієнтаціями, творчим потенціалом особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова-Славская К. Стратегия жизни / К. Абульханова-Славская. – М., 1991. – 268 с.
2. Адлер А. Наука жить / А. Адлер ; сост.-ред. А. Юдин. – К. : Port-Royal, 1997. – 288 с.
3. Деркач А. Акмеологическая культура личности: содержание, закономерности, механизмы развития / А. Деркач, Е. Селезнева. – М. : Изд-во Московского психолого-социального института ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЕК», 2006. – 496 с.
4. Готовність учня до профільного навчання / упоряд.: В. Рибалка. – К. : Мікрос-СВС, 2003. – 112 с.
5. Калініченко О. Психодіагностика соціальної обдарованості (комплекс діагностичних методик) / О. Калініченко // Психологічна служба школи: щоквартальний спеціалізований журнал. – 2012. – № 3. – С. 28–36.
6. Кон И. В поисках себя. Личность и самосознание / И. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 336 с.
7. Кульчицька О. Специфіка дитячої обдарованості / О. Кульчицька // Обдарована дитина. – 2001. – № 1. – С. 3–10.
8. Моляко В. Творческая конструкторология (Пролегомены) / В. Моляко – К. : «Освіта України», 2007. – 388 с.
9. Періг І. Структурна модель творчої обдарованості студентів вищих технічних навчальних закладів / І. Періг // Матеріали I Всеукраїнського конгресу психологів (24–26 жовтня 2005 року, Київ). – С. 350–355.
10. Психологічний словник / за ред. В. Войтка – К. : Вища школа, 1982. – 216 с.
11. Долинська Ю. Самоактуалізація особистості майбутнього психолога в процесі професійної підготовки : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Ю. Долинська ; НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К., 2000. – 196 с.